

17 Aralık Öncesinde AKP ve Beklentiler...

Dr. Emre Erdoğan

AKP iktidarının ikinci yılını tamamladığı bugünlerde, Türkiye'nin gündemini iktidar partisinin iki yıllık icraatları değil, Avrupa Birliği'yle ilişkilerde bir dönüm noktası oluşturacak 17 Aralık tarihli Avrupa Liderleri Zirvesi belirlemektedir. Bu zirveden Türkiye'yle tam üyelik müzakerelerinin başlamasına dair bir karar ve müzakereler için bir tarih verilmesi; Türkiye'nin 1960'lardan bugüne süregelen ve sayısız kaçırılmış fırsatlarla dolu yolculuğunun nihai hedefine doğru önemli bir adım atması anlamına gelecektir.

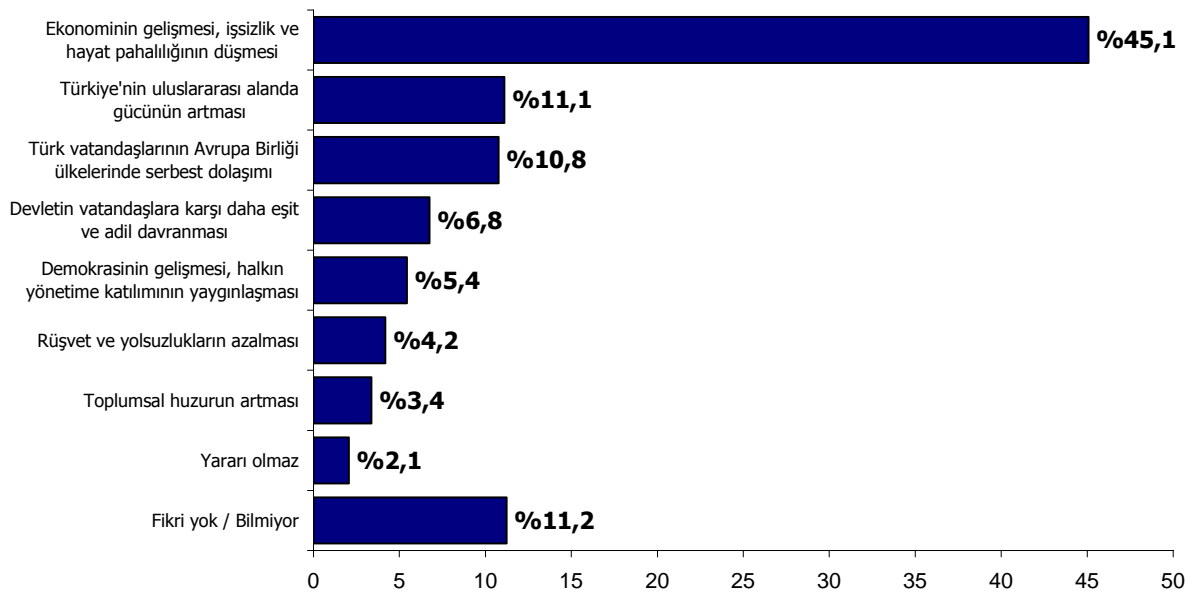
17 Aralık tarihinde yaşanacak gelişmeler, sadece bir ülkenin dış ilişkileri açısından değil; iç politikasının da tamamen değişmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

AKP ve Avrupa Birliği:

Her ne kadar siyaset bilimi literatüründe uluslararası ilişkiler konusunun iç politika malzemesi olarak kullanılmasına sık rastlanmasına karşın, Türkiye-AB örneğinde olduğu kadar bir kırılma oluşturması pek görülen birşey değildir. Öncelikle akılda tutulması gereken önemli bir konu Türk halkının büyük bir çoğunluğunun Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunda pozitif baktığıdır. Tam üyelik konusunda bir referandum yapılacak olsa seçmenlerin yüzde 75'ine yakını olumlu oy kullanacaklarını belirtmişlerdir.

	Haziran 2002	Kasım 2003	Ocak 2004	Nisan 2004	Ağustos 2004	Ekim 2004
<i>AB üyeliği lehinde</i>	64.0	74.4	72.0	72,1	68.7	78.9
<i>AB üyeliğine karşı</i>	30.0	17.3	21.3	19,4	25.2	13.5
<i>Fikrim yok</i>	6.0	8.3	6.7	8,5	6.1	7.9
<i>TOPLAM</i>	100	100.0	100,0	100,0	100,0	100

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, Türkiye’de Avrupa Birliği’ne olan desteğin altında yatan nedenlerdir. Aşağıdaki grafik yakınlarda yapılan bir kamuoyu araştırması sonucunu göstermektedir. Kamuoyunun büyük bir çoğunluğu Avrupa Birliği’ne tam üyeliğin ekonomik getirilerinin altını çizerken; AB’nin büyük korkusu olan serbest dolaşım yanıtını verenlerin oranı ise sadece yüzde 10’dur. Bu veriler ışığında AB’ye tam üyelik projesinin, sadece bir dış ilişkiler projesi değil, aynı zamanda bir toplumsal proje olduğunu söylememiz mümkündür.

Türkiye'nin 1983'ten bugüne yaşamış olduğu siyasal gelişmelere bir bakmak gerekmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin yaşadığı başlıca gelişmeler:

- 12 Eylül 1980 darbesini izleyen siyasetlesizleştirme;
- 1987 Referandumunu sonrasında çok partili siyasete dönülmesi ancak demokratikleşmenin ertelenmesi;
- 1991-2002 sürekli koalisyonlar süreci;
- kangrenleşen ve ancak silah yoluyla çözülebilen Güneydoğu sorunu;
- 1994, 1997 ve 2001 ekonomik krizleri;
- Sürekli yüksek enflasyon ortamı ve bozulan gelir dağılımı;
- Refah Partisi'nin yükselişi ve 28 Şubat kararları;
- 1983'ten bugüne yaşanan devlet mallarının yağmasına dönüşen yolsuzluklar ve nepotizm;
- bireylerin gelecek beklentilerini kökten etkileyen 1999 depremleridir.

2002 seçim sonuçlarının AKP'nin tek parti iktidarıyla sonuçlanmasının temel sebebi, uzmanlarının 1990'ların ikinci yarısından itibaren hemfikir oldukları üzere siyasal sistemin erimesi ve siyasal aktörlerin geçerliliklerini yitirmeleridir. İktidardan daha önce uzaklaştırılan Refah Partisi'nin Yenilikçi-Uzlaşmacı kanadının alternatifsizlik içerisindeki seçmen tarafından tercih edilmesi, Türkiye için de yeni bir siyasetin ilk adımlarının atılmasına yol açtı. Bu adımların temelinde de AKP'nin Avrupa Birliği eksenli politikası yatmaktadır.

Geçmişini değerlendirdiğimizde; geleneksel tabanının beklentilerini –türban, İmam Hatipler vs.- gerçekleştirmek konusunda çekingen kalan ve hatta bu konuları seçim meydanlarında seslendirmeyen AKP'nin Avrupa Birliği konusunda çok farklı bir politika yönettiğini görmekteyiz.

Ağustos 2002'de, Hükümet partilerinin nedensiz bir şekilde erken seçim kararını almalarını takiben, Türkiye'de en fazla tartışılan konu erken seçim sürecinin Avrupa Birliği'ne uyum yasalarının gecikmesine yol açacağıydı. Ancak, beklenmedik bir şekilde DSP-ANAP-YTP ve AKP'den oluşan bir geçici

koalisyon, daha önceki hükümetle kıyaslanamayacak kadar Avrupa Birliği merkezli bir politikaya yöneldi ve uzun süredir iktidarın masasında bekleyen 6. Reform Paketi'ni hızla yasalaştırıp uygulamaya geçirdi.

AKP'nin Kasım 2002'de iktidar olmasını takiben Abdullah Gül'ün 4 aylık başbakanlığı sırasında, AKP liderliğinden başka bir sıfatı olmayan R. T. Erdoğan'ın aktif politikası Aralık 2002 zirvesi öncesindeki yoğun temaslarda görülmüştür.

Erdoğan'ın Mart 2002'de başbakanlığı devralmasıyla, Türkiye Avrupa Birliği konusunda daha önce rastlanmayan derecede yoğun bir yasal düzenleme hamlesiyle karşı karşıya kalmıştır (Türk Ceza Kanunu, Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu gibi) ve Türk hukuk sistemi neredeyse baştan başa değişmiştir.

Ayrıca, Nisan 2004'teki Kıbrıs Referandumu sırasında Türk hükümeti açıkça Avrupa Birliği yolunda engel olarak gördüğü sorunun çözülmesi yönünde tavır belirtmiş ve Kıbrıs'taki "evet" yanlılarını açıkça desteklemiştir.

Özetle, AKP iktidara gelmeden önce ve iktidarı süresince Avrupa Birliği konusunda tam bir angajman içine girmiş ve gerekli her tür çabayı harcamayı birincil hedef olarak koymuştur.

AKP'nin bu çabaları, kamuoyu tarafından anlaşılmış ve takdir görmüştür. Ağustos 2004'te yapılan bir kamuoyu araştırması AKP'nin müzakerelerin başlaması içinden elinden geldiğini yaptığını savunanların oranının yüzde 50'den fazla olduğunu göstermektedir. Ekim 2004'te yapılan bir başka kamuoyu araştırması ise seçmenlerin yüzde 82'sinin AKP'nin Avrupa Birliği'ni desteklediğini düşündükleri sonucuna ulaşmıştır. Bu rakamlar, AKP'nin Avrupa Birliği taraftarı pozisyonunu açıkça ifade etmektedir.

AKP'nin Avrupa Birliği konusundaki angajmanın altında yatan sebepler konusunda sayısız spekülasyon mevcuttur ve bu spekülasyonlar yazının sınırları dışındadır. Ancak bu konuda en geçerli açıklamanın AKP'nin siyaset konusundaki özgürleşme talebinin seçmendeki Avrupa Birliği'ne yönelik taleplerle örtüşmesi çerçevesinde yapıldığını akılda tutmak gerek.

Şimdi yanıtlanması gereken temel soru, Türk seçmeni Avrupa Birliği konusunda bu kadar hevesliyken ve AKP bu kadar angajeyken, 17 Aralık tarihinde alınacak kararın nasıl sonuçları olacağıdır.

Senaryo 1- Avrupa Birliği Türkiye'ye müzakere başlangıç tarihi verir:

Her ne kadar Avrupa Komisyonu'nun 6 Ekim tarihinde Türkiye İlerleme Raporu'nu açıklamasını takiben bazı Avrupa ülkelerinde Türkiye'nin tam üyeliği karşıtı argümanlar öne sürülse de; konuyla ilgilenen bütün uzmanlar Avrupa Birliği Zirvesi'nden Türkiye'ye bir müzakere başlangıç tarihi verileceği konusunda ortak fikre sahiptir. Avrupa Birliği içindeki muhalefetin Avrupa Anayasası'nın oylanmasını takiben azalacağı ve zaten 2015'ten önce sona ermeyecek bir sürece itirazlarının pek de geçerli olmayacağı düşünülmektedir.

Avrupa Birliği'nin 17 Aralık'ta Türkiye'ye müzakere tarihi vermesinin iç politikada en önemli etkisi, AKP'nin angajmanının seçmen tarafından ödüllendirilmesi olacaktır. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz bilgiler ışığında AKP'nin açıkça aldığı AB taraftarı pozisyonunun, AB'ye üyelik sürecinin başlamasıyla -ki müzakerelerin başlaması üyelik sürecinin başlaması olarak algılanmaktadır- AB'ye tam üyeliği destekleyen seçmenler tarafından algılanması kaçınılmazdır. Bu tür bir kazanımın 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimini garantiye almak için bir erken seçime dönüştürülmesi olasılığı her zaman bulunmaktadır.

Senaryo 2- Avrupa Birliği Türkiye'ye müzakere başlangıç tarihi vermez:

Her ne kadar uzmanlar tarafından gerçekçi bulunmasa da, Avrupa Birliği zirvesinden Türkiye'ye bir müzakere takvimi verilmeme olasılığı bulunmaktadır. Bu olasılığın iki varyantı bulunduğunu söyleyebiliriz birincisi Türkiye'nin tamamen reddedilmesidir ki böyle bir ihtimal 0'a yakındır ya da bazı yeni koşullar öne sürülerek müzakere takviminin verilme tarihinin ertelenmesidir.

Öncelikle Türkiye'nin tamamen reddedilmesinin kamuoyunda reaksiyona yol açacağı açıktır. Yüzde 70'inden fazlasının Avrupa Birliği'ne karşı pozitif eğilim gösteren bir ülkenin reddi, Avrupa Birliği için de alınması zor bir karardır. Bu durumda, AKP'nin Avrupa Birliği konusundaki performansını beğenmeyen yüzde 40'luk kesimin ve zaten Avrupa konusunda şüpheli yaklaşan yüzde 20'nin AKP'yi cezalandıracağına mutlak gözle bakmak gerekir.

Avrupa Birliği'nin müzakere tarihinin başlangıcını ertelemesi de benzer bir reaksiyona yol açacaktır ancak bu konuda AKP'yi sorumlu tutanların ve cezalandıracaklarını belirtenlerin oranı daha düşük olacaktır.

Bu noktada üzerinde durulması gereken en önemli nokta AKP'nin bu tür bir tehditten haberdar olduğudur. AKP liderliği, Avrupa Birliği'ne tamamıyla angaje olduklarının, seçmen nezdinde bu tür bir algılamalarının bulunduğu bilincinde olan AKP küçük bir olasılıkla da olsa bu senaryoya karşı tedbirlerini almaktadır.

Öncelikle Türk kamuoyunun Avrupa Birliği konusundaki pozitif yaklaşımının bir toplumsal projeye verilen destek olduğunun bilincinde olan AKP liderliği, çeşitli açıklamalarında Avrupa Birliği yolculuğu sekteye vurulsa bile "Kopenhag kriterlerinin Ankara kriterleri olacağını" belirtmektedir. Bizim bakış açımızdan bu duruş, AKP'nin elinde tuttuğu tek toplumsal proje olan Avrupa Birliği'ne üyeliğin yerine benzer değerleri içeren bir toplumsal projeyi öne sürme ve yaşanacak toplumsal travmanın seçim sandığında cezalandırmaya dönüşmesini öteleme stratejisine sahip olduğunun ipuçlarını vermektedir.

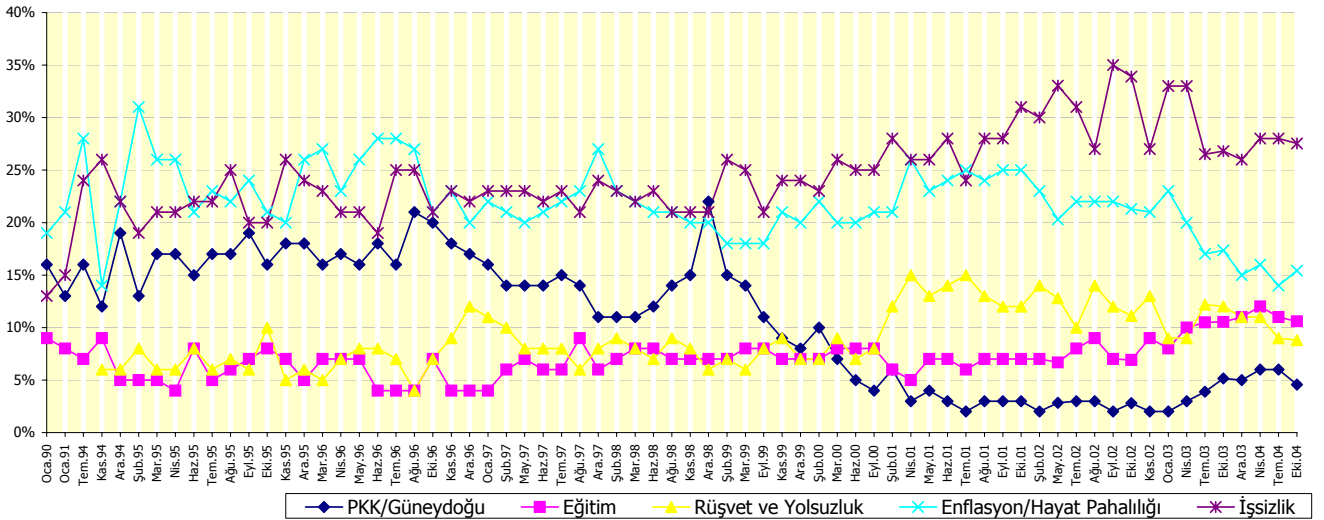
Negatif senaryonun gerçekleşmesi durumunda, doğacak toplumsal reaksiyonun farklı bir söylemle yumuşatılması ve seçmenin cezalandırmasının ise olabildiğince ertelenmesi beklenmelidir. Bu durumda AKP, Avrupa Birliği karnesini bir kenara bırakıp şu ana kadar fazla ilgilenmediği ekonomik ve sosyal konulara yönelmek zorunda kalacaktır.

Ekonomik Gelişmeler ve AKP:

AKP'nin Kasım 2002 seçimindeki başarısının ardında yatan sebebin siyaset sahnesinin diğer aktörlerinin özellikle de ekonomik konuda vermiş oldukları kayda değer kötü performanstan kaynaklandığı sık sık tekrarlanmaktadır. Şubat 2001'de başlayan ekonomik kriz öncelikle siyasal aktörlerin –DSP, MHP ve ANAP- seçim sandığında cezalandırılmasına ve seçim döneminde de yaratılan boşluğun yeni aktörler tarafından –AKP ve GP- doldurulmasına yol açmıştır. Bu nedenle, ekonomik gelişmeler AKP'nin performansının en önemli belirleyicisi olacaktır.

AKP'nin IMF güdümlü ekonomik programa sadık kaldığı ve öngörülen makroekonomik hedeflere ulaştığı bilinmektedir. Enflasyon düşmektedir, dış ticaret açığında yükselmeye karşın ekonomik canlılık artmaktadır. Özellikle de 2005 yılında Lira'dan 6 sıfır atılıp Yeni TL'ye geçilmesinin pozitif bir etkisi bulunacağı da açıktır.

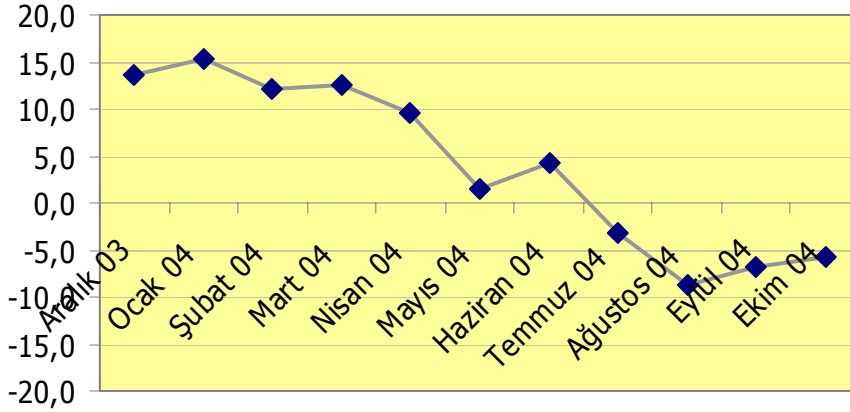
Türkiye'nin Sorunları- Trend

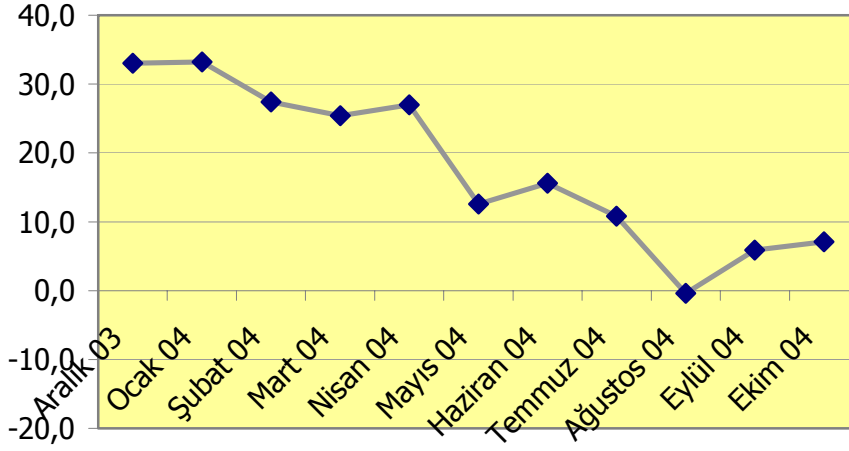
Seçmen gözünde Türkiye'nin sorunlarının neler olduğuna bakıldığında çok uzun zamandır en önemli sorun olarak görülen işsizliğin AKP iktidarını takiben düşüş gösterdiğini ancak hala yüzde 30'lar gibi yüksek bir oranda olduğunu görmekteyiz. Bu durum AKP'nin zayıf noktasını oluşturmaktadır.

AKP'nin makroekonomik politikalarındaki başarısı seçmen tarafından da algılanmaktadır ve enflasyonu ülkenin en önemli sorunlarından biri olarak görenlerin oranı yüzde 15 civarına kadar düşmüştür.

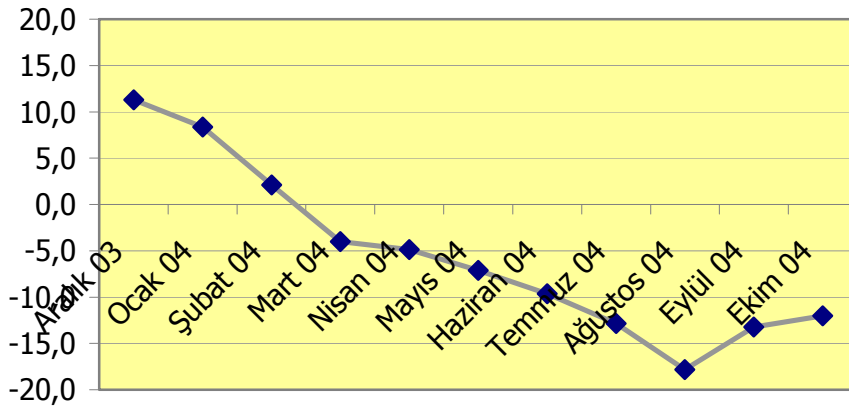
Gelecek 6 Ay İçin Satın Alma Gücü

Ülkenin Önümüzdeki 3 Ay Ekonomik Durumu

Gelecek 6 Ay İçinde İş Bulma Olasılığı

Yukarıda yer alan grafikler tüketicilerin ekonomik beklentilerini göstermektedir. Görüldüğü üzere, ekonominin genel gidişatı, satın alma gücü ve iş bulma olasılıklarında Mart ve Mayıs aylarında yaşanan yüksek kırılmalarla Ağustos ayında en düşük düzeylere ulaşılmış, ancak Eylül ve Ekim aylarında iyimserliğe doğru bir yükselme başlamıştır. Ancak bütün bu

göstergeler AKP'nin iktidara geldiği Aralık 2003 tarihiyle karşılaştırıldığında kayda değer düşüklüktedir. Bütün bu rakamlar –ki başka çalışmalarla da desteklemek mümkün- AKP iktidarının ekonomik istikrar gibi makroekonomik konularda başarısının ekonomik büyüme ve işsizlik gibi mikroekonomik konularda tekrarlanmadığını göstermektedir.

IMF güdümlü ekonomi politikasının bir yol kazası yapıp ekonomik krize yol açması olasılığı pek yüksek görülmemektedir. Her ne kadar cari açık yükselmiş olsa da, cari açıkla ekonomik kriz, özellikle de Türk kamuoyunun aşırı hassas olduğu devalüasyon arasındaki ilişki net değildir. Bu nedenle, bir devalüasyon olma olasılığı düşüktür, olsa dahi doların uluslararası piyasalardaki dalgalanması nedeniyle bu devalüasyonun ekonomik krize dönüşme olasılığı yoktur.

Ancak Türkiye siyaseti üzerinde yapılan çalışmalar ekonomik büyümenin ve seçmenlerin yaşadıkları ekonomik refahın parti tercihleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir. Özellikle de 2001 krizi sonrasında iktidara gelen AKP için bu etkinin daha fazla olması beklenmelidir. Bu nedenle AKP, dış politikada Avrupa Birliği, ekonomik politikalarda da IMF yönelimli politikalarının yanı sıra ekonomik büyüme ve hane refahının yükselmesine yönelik politikalar da gütmelidir. Ancak, şu ana kadar AKP liderliğinin bu konuda elinde olan politikaların Avrupa Birliği'nden tarih alınmasını takiben artacak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yaratacağı ekonomik refah ya da küçük ve orta ölçekli sanayicilerin teşvik edilen yatırımlarının yaratacağı ekonomik büyüme dışında herhangi bir alternatifi olduğuna dair bir izlenim yoktur. Bu açıdan AKP'nin en zayıf noktasının yoksulluk, gelir dağılım bozukluğu ve hanelerin refah beklentileri olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer Siyasi Partiler:

Şubat 2001 krizini takiben yaşanan siyasal kriz, siyaset sahnesindeki aktörlerin sayısını kayda değer bir şekilde azalttığı gibi; yeni dinamiklere de yol açmıştır.

CHP:

Kasım 2002’de Derviş takviyesiyle yüzde 18 oy alan CHP, Gaziantep gibi kritik bir kenti kaybetmesine karşın Mart 2004 seçimlerinde de oy oranını korumuş ve daha önce öngördüğümüz gibi bunu liderliğin bir başarısı olarak kabul etmiştir.

İç ve dış politikada AKP karşıtlığı haricinde herhangi bir politika önerisine sahip olmayan, dış politikada da çoğu zaman çeşitli güç odaklarının önerilerini doğrudan savunan CHP’nin gelecek seçimde bu oy oranını korusa bile AKP’nin alternatifi olamayacağı açıktır. Zaten CHP liderliği de olası bir seçimin yapılacağı 2006’ya kadar olan zamanı parti içi çekişmelere tahsis etmiş görülmektedir.

Şişli’nin popüler belediye başkanı Mustafa Sarıgül, kapı arkasında yürüttüğü mücadeleyi şimdi meydanlara taşımıştır. CHP içerisinde Baykal’a karşı olan muhalefeti arkasına almış gözükmeyen Sarıgül’ün ana stratejisinin parti içerisinde kalıp Baykal’ın yerini doldurmak olduğu kanısındayız. Bunun temel motivasyonu da CHP’nin sahip olduğu sınırsız maddi kaynaklardır. Dolayısıyla Sarıgül fraksiyonunun Baykal’ı herhangi bir kongrede yenmelerinin mümkün olmadığına da bilincinde olduklarını varsayarak, Baykal’ı toplumdaki gelecek bir baskıyla çekilmeye itmeyi planladıklarını düşünmekteyiz. Öte yandan, CHP gibi parti içi demokrasi konusunda sabıkalı olan bir kurumda açıkça muhalefet etmenin partiden ihraç yolunu açacağı da aşıkardır. Sarıgül ve ekibi, bu çekişme sonucunda partiden ihraç edilseler bile, yanlarında 20’den fazla milletvekilini götürerek Meclis’te bir grup kurmayı ve kısa vadeli kaynak sorunlarını devlet yardımıyla gidermeyi hedeflediklerini söyleyebiliriz. Yeni kurulan partilerin ender başarılı olduğu Türkiye’de, bu 20 kişilik grubun

Baykal sonrası CHP'ye geri dönmeyi birinci tercih olarak gördükleri söylenebilir. Yine de Ecevit'in tanınmadık ellere bıraktığı ve kayda değer bir ekonomik kaynağa sahip olan DSP'nin de bu ekip için bir alternatif mekan olacağı söylenebilir.

Özetle CHP'nin 2006 yılında yapılması muhtemel bir seçimde iktidara uzanması için mucizeler gerekirken, Baykal genel başkan olduğu sürece parti içi çekişmenin kurultayla çözülmeyeceği de açıktır.

DYP:

2002 Seçimlerinde yüzde 0,5'lik bir oy oranıyla parlamento dışında kalan ve lideri Çiller'in yerini karizmatik milliyetçi lider Mehmet Ağar'a bıraktığı DYP'nin gelecek seçimlerde parlamentoya girmesine kesin gözüyle bakılmalıdır. DP-AP-DYP geleneğinden gelen geleneksel tabanını koruyan, ayrıca da milliyetçi duruşu nedeniyle İç Anadolu'nun küçük kentlerinde de popüler olan DYP'nin; ANAP mirasını da içselleştirmesi durumunda gelecek seçimlerde yüzde 12'lik bir orana ulaşması zor gözükmemektedir.

Ancak DYP de ne yazık ki AKP'ye alternatif olacak politika ya da insan kaynağı zenginliğine sahip gözükmemektedir. Dış politika konusundaki milliyetçi duruşu –seçmenlerin sadece yüzde 48'i DYP'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği desteklediğini düşünmektedir- ve ekonomik konularda herhangi bir alternatif üretmemesi; DYP'ye AKP'nin başarısızlığından başka birşeyin iktidar yolunu açmasına izin vermemektedir.

Özellikle de AKP'nin kuvvetli olduğu büyük kentlerde zaten sınıfsal olarak zayıf olan DYP'nin yüzde 20 civarında bir oy oranına ulaşması şu anda mümkün gözükmemektedir.

Avrupa Birliği Zirvesi'nden pozitif bir yanıt alınması durumunda, DYP'nin Türkiye'nin gündemini işgal edecek konularda kayda değer bir alternatif üretmesinin ve seçmene bu alternatifleri algılatmasının yolu gözükmemektedir.

Şartların AKP lehine çalıştığı bir dönemde, DYP'nin marjinal bir kırsal parti olması kaçınılmaz gözükmektedir.

MHP:

Siyaset sahnesinin üzerinde durulması gereken aktörlerinden bir başkası da MHP'dir. 1999 seçimlerinde ulaşılan yüzde 18'lik oy oranının bir daha asla ulaşılamayacak bir zirve noktası olduğu, 1999-2002 arasında ulaşılan devlet kaynaklarına da ulaşılmamasının mucizelere bağlı olduğu MHP içerisinde de kabul görmüş gözükmektedir.

Bugün, MHP açık milliyetçi ve Avrupa Birliği karşıtı söylemiyle Türkeş'in 1991'den itibaren bir kitle partisi haline getirmeye çalıştığı partiden çok marjinal bir milliyetçi oluşum olarak gözükmektedir. Geleneksel tabanı yüzde 7 civarında olan MHP'nin, konjonktüre bağlı olarak bu oranı yüzde 10'un üzerine çıkartma ve mecliste 50 kadar milletvekiliyle temsil edilme olasılığı olsa da; 17 Aralık sonrası siyaset sahnesinde kayda değer aktörlerden biri olma olasılığı düşüktür.

HADEP:

Türk seçmeninin geneliyle ve kendi seçmeniyle her zaman sorunlar yaşayan HADEP, 2004 seçiminde diğer sol partilerle bir ittifak kurmasına karşın başarısız olmuş ve Diyarbakır gibi önemli bir kalesini kaybetmiştir. HADEP'in, PKK'nın resmi sesi olmak, Güneydoğu Kürtlerinin haklarını savunmak, Metropol Kürtlerine hitap etmek ya da bir sol parti olmak gibi alternatifler arasında sürekli gidip gelmesi ve kendisine bir Kürt olmaktan başka bir kimlik bulamamış olması bu partinin ömrünün sonuna geldiğini göstermektedir. Hapisten Avrupa Birliği düzenlemeleri sayesinde çıkan Leyla Zana ve arkadaşlarının yine Kürt kimliği üzerine, İmralı'ya yakın ama PKK'ya uzak duruşa sahip olan bir parti kurma çabaları, HADEP'in elindeki oy depolarını kaybetmesine yol açacaktır. Ancak, Zana ve ekibi İmralı yönelimli siyaset yaptıkları sürece marjinal bir milliyetçi aktörden ileri gidemeyeceklerdir.

Sonuç olarak, Türk siyaset sahnesi en az 1990'ların ikinci yarısında olduğu kadar bir türbulans içerisindedir ve kamuoyunun dikkatinin uluslararası ilişkiler ve makroekonomik gelişmelere yönelmiş olması nedeniyle de, türbulansın etkilerinin algılanması ertelenmiş durumdadır.